

S.IBRAGIMOV LIRIKASININ KOMPOZICIYASI**Orinbaeva Aziza – magistrant**azizaorinbaeva81@gmail.com*Ajiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti***КОМПОЗИЦИЯ ЛИРИКИ С.ИБРАГИМОВА****Орынбаева Азиза – магистрант***Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***COMPOSITION OF S.IBRAGIMOV'S LYRICS****Orinbayeva Aziza – master's student***Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch soʻzlar: lirika, kompozitsiya, sheʼriy mahorat, anafirik kompozitsiya, ichki kompozitsiya, tashqi kompozitsiya, mavzuli kompozitsiya, timsol, parallelizm.

Rezyume. Maqolada isteʼdodli shoir Sagʻinbay Ibrohimovning lirik asarlari tahlil qilinadi. Shoirning lirik sheʼriyatida kompozitsion uslublardan foydalanishdagi badiiy izlanishlari asarlari konteksti orqali ochib beriladi. Lirik sheʼrlardagi kompozitsion uslublarga ularga oʻziga xos badiiy sifat singdirib, misollar orqali tahlil qilinganidek, asar mazmuni va shaklini shakllantirishda muhim oʻrin tutadi.

Ключевые слова: лирика, композиция, поэтическое мастерство, анафорическая композиция, внутренняя композиция, внешняя композиция, тематическая композиция, символ, параллелизм.

Резюме. В статье анализируются лирические произведения талантливого поэта Сагынбая Ибрагимова. Художественные искания поэта в применении композиционных приемов в его лирике раскрываются на примере контекста его произведений. Композиционные приемы в лирических стихотворениях придают им особую художественность и играют важную роль в формировании содержания и формы произведения, что было проанализировано на примерах.

Key words: lyricism, composition, poetic skill, anaphoric composition, internal composition, external composition, thematic composition, symbol, parallelism.

Summary. The article analyzes the lyrical works of the talented poet Soʻgʻinboy Ibragimov. The poet's artistic explorations in applying compositional techniques in his lyrics are illustrated through the context of his works. In lyrical poems, the significance of compositional techniques in imbuing a work with unique artistry and shaping its content and form has been analyzed with examples.

Kirisiw. Házirgi dáwir qaraqalpaq ádebiyatında talantlı sóz sheberi Saǵınbay Ibragimovtıń lirikalıq shıǵarmalarınń kómpoziciyalıq qurılısı ózi menen zamanlas shayırlardıń shıǵarmalarınan ayırıqsha kórkemlik-stillik ózgeshelikke iye ekenligi menen ajralıp turadı. Qosıq dóretiwde, lirikalıq qaharmannıń ishki oy-pikirlerin, sezim-tuyǵıların jetkerip beriwde shayır ózine tán jeke stillik izleniwshilikke iye. Onıń kompoziciyalıq usıllardı qollanıwı, shıǵarma pútınligin támiyinlewdegi kórkem sheberligin úyreniw búgingi kúnde ádebiyattanıw iliminde oǵada áhmiyetli máselelerden biri.

Ádebiyatlar analizi hám metodologiya. Kompoziciya túsiniǵı tariyxıy-ádebiy rawajlanıw procesinde dúzilis, birlesiw, baylanısw degen mánilerdi ańlatıp, kórkem shıǵarmannıń mazmunı, xarakterı hám maqseti jaǵınan baylanısqan bólimleriniń jaylasıwı bolıp tabıladı. Lirikalıq shıǵarmalarda hár bir kishi element te kompoziciya menen baylanıslı bolıp keledi. Belgili ózbek ádebiyattanıwshısı D.Quranov, «lirikalıq shıǵarma kompoziciyasınıń úsh aspekti: sırtqı (tekstlik), tematikalıq hám ritmik-intonaciyalıq qurılısı bir-birine tolıqtırılıp, pútın estetikalıq hádiyseni sáwlelendiriwın» atap kórsetedi [3:14]. Iлимпaz R.Nosirovtıń pikirinshe, «kompoziciya – kórkem shıǵarmannı shólkemlestiriwshi bólim hám usılların belgili bir ideyanı sáwlelendiriwge xızmet qılatuǵın tártipte birlestiriw arqalı pútın, tolıq formaǵa keltiriwden ibarat. Demek, kompoziciya shıǵarmannı ishki mazmunı, onıń sırtqı ortalıq penen qatnasın belgilewshi hádiyse bolıp esaplanadı» [4:12]. Al, izertlewshi G.Tlewniyazova, «kompoziciya túsiniǵiniń neni ańlatatuǵının hám onıń

lirikalıq shıǵarmalar tábiyatında qanday áhmiyetke iye ekenligin basshılıqqa alıp, jáne de ádebiy kompoziciya hám lirikalıq shıǵarmalar kompoziciyası haqqında teoriyalıq materiallardı úyrene otırıp, lirikalıq shıǵarmalar kompoziciyasınıń principlerin 3 topaǵa bólip qarastradı: 1. Dóretiwshilik niyettiń jetekshiligi principı; 2. Lirikalıq shıǵarma komponentleriniń ózara baylanıslılıǵı hám úylesimliliǵı principı; 3. Lirikalıq shıǵarma qurılısınıń kórkem pútınlik sıpatındaǵı principı» [5:33]. Hádiyselerdi insannıń tuyǵıları dialektikası arqalı sáwlelendiriw lirikalıq shıǵarmannıń áhmiyetli ózgeshelerinen biri sanaladı. Lirikalıq shıǵarma kompoziciyasınıń klassifikaciyası lirikanıń mánisin ańlatıwshı, áne, usı jetekshi ózgeshelikke tiykarlanıwı lazım [1:299].

Lirikalıq shıǵarma kompoziciyasında onıń sırtqı qurılısı ayırıqsha áhmiyetke iye. Lirikalıq shıǵarma kompoziciyasınıń úsh aspekt: sırtqı (tekstlik), tematikalıq hám ritmik-intonaciyalıq qurılısı bir-birine sinip-toltırıp pútın estetikalıq hádiyseni súwretlep beredi. Dáslep, lirikalıq shıǵarmannıń tekstlik (sırtqı) qurılısında hám tiykarǵı hám qaptal tekst (ramka elementleri) parqlanadı. Qatar hám bántlerge bóliniw tiykarǵı tekstke tiyisli bolsa, ataması, janrı, epigraf, baǵıshlaw, qosı jazılǵan sáne hám orın jazıwı ramka elementleri. Atap ótiw kerek, sanalǵan ramka elementleriniń hesh biri májbúriy emes: kerisinshe, lirikalıq shıǵarmalarda olardan birewi de qatnaspaydı. Biraq bul jaǵday olardıń hámıyetin kemsitpeydi, kerisinshe, qollanılǵan waqıtta, álbette, ideyalıq-kórkemlik wazıypa júklew talap etiledi [3:14-22].

Shıǵarma onda ayıtlajaq oy-pikir, tańlap alınǵan kórkem forma hám olardıń birgelikte shólkemlesken kompoziciyalıq qurılısı menen kórkemlikke iye. Sonlıqtan, hár bir shayır óz dóretpesinde kórkem niyettiń jetkerilip beriliwin, qosıqtaǵı sesten baslap eń sońǵı irkilis belgisine shekemgi hár bir kórkem bólektiń jaylastırılıwın hám onıń ózine tán bir pútinligin támiyinlew ushın izlenedi. Bunnan kompoziciyanıń tek forma elementi sıpatında ǵana emes, al kórkem mazmunnıń dúzilisi sıpatında da áhmiyetke iye ekenligi kelip shıǵadı. Usı ózgesheligine qaray kompoziciya ishki hám sırtqı kompoziciya bolıp bólinedi [5:33].

Izertlewdiń júzege keliwinde kórkem-estetikalıq, strukturalıq analiz metodlarınan paydalanıldı.

Talqılawlar hám nátiyjeler. Shayır S.Ibragimovtıń «Meni aqıldan ayırǵan» dep baslanatuǵın atamasız qosıǵında ashıq yar obrazı súwretlengen. Mısalı:

Meni aqıldan ayırǵan
Nasharlardıń bári maǵan ılayıq edi –
aqırı, bári sen ediń,
shóller asıp kelgen kiyigim meniń
bul kúnler ele túslerińe enedi...

Men esime kelsem
Bir tal shashıńa
Baylap bayterekke joldıń boyına –
Ot qoyıp keteseń átirapıma,
Kim endi razı boladı saǵan... [7:183].

Qosıqta lirikalıq qaharman gózzal súyiklisin eslegende biyhush halatqa túsiwi, hátteki, túslerine eniwi hám oǵan jetisiwdi úmit etiwı hám neshshe mıń shaqırım uzaqlıqtan siynesine qolın qoyıp, posa alıwın kóz aldına elesletip, tiykarında qızǵa ele jetise almaǵanı tómendegi qatarlar arqalı ashıp berilgen:

Uyquńnan bezdirsem kerek túnlerde –
mıń shaqırım jıraqtan qolımdı qoyıp,
keshe posa alǵan siyeń ústine,
Dizeńdi qushaqlap shıǵasań tańǵa... [7:183]

Tematikalıq kompoziciyada tiykarǵı úsh nuqta: baslama, oy-pikir hám keshirmelerdiń rawajlanıwı hám juwmaq bar [3:17]. Bunda ápiwayı tárizde sóz etilgen másele logikalıq izbe-izlikte rawajlanıp baradı hám ol hár qanday kórkem sóz arqalı ámel qılınatuǵın tártipte sáwlelenedi. Yaǵnıy, mashqala qoyılǵan soń, ol talqılanadı hám álbette, juwmaq shıǵarıladı. Mısalı:

Qaraqalpaq awılın taslap,
Sen qay jaqqa bara alasań?!
Basqa qaysı jerde dawırıp,
Óz tilińde sóyley alasań?!
Bunday jer joq jerdiń betinde,
Jartı súyem karta júzinde,
ǵarǵa tońıp, ólgen qısında,
ayaq serppey ketken qurbaqa,
suwdan shıqqan boyı jazında,
Aq shańǵıtı aspanǵa shıqqan,
babań qaqqan at qazıq qalǵan,
qásiyetli topıraǵıń bul [7:133].

Qosıqtıń dáslepki qatarlarında (baslamada) «qaraqalpaq awılı»n taslap, sen qay jaqqa bara alasań?!» degen pikir ortaǵa taslanadı. Keyingi eki qatar arqalı dáslepki eki qatardaǵı berilgen pikir tastıyqlanıp berilmekte. Ekinshi bántte bolsa, «Bunday jer joq» ekenligin uqtırıw menen birge aldınǵı pikirlerdi quwatlasa, aqırǵı bánttegi eki qatarda «Aq shańǵıtı aspanǵa shıqqan eldiń topıraǵı da

qásiyetli» degen juwmaq jasaladı. Demek, shayır bul qosıqta ana Watannıń shańǵıttan, babası qazıq qaqqan tuwǵan jeriniń topıraǵı da qásiyetli, teberik hám muqaddes ekenligin ulǵılaydı.

«Kompoziciya xaostı (tártipsizlikti) kosmosqa (tártipke) salıwdıń jolı, quralı hám usılı» [4:22]. Belgili rus alımı V.M.Jirmunskiydiń pikirinshe, «poeziyada eń tiykarǵı birlik – bántten ibarat» [2:433-538]. Iлимпaz lirikalıq poeziya kompoziciyasınıń bánt tiykarındaǵı bir neshe tiplerin belgilep kórsetedi. Olar: anaforalıq kompoziciya, ishki anaforalıq kompoziciya, amabey kompoziciya, juwmaqlanıw sıyaqlılardan ibarat [2:461-492]. Al, qaraqalpaq lirikasınıń kompoziciyalıq qurılısın izertlegen G.Tleuniyazova lirikalıq shıǵarmalar kompoziciyası haqqında tómendegi pikirledi bildiredi: «Lirikalıq shıǵarmalar kompoziciyası oǵada quramalı pútinlik bolıp, bir neshe kórkem usıllar járdeminde júzege keledi. Bul kórkem usıllar óz gezeginde kompoziciyalıq usıllar dárejesin alǵan, lirikalıq shıǵarma kompoziciyasın shólkemlestiriwde sheshiwshi áhmiyetke iye bolǵan kórkem usıllar bolıp tabıladı. Qosıq kompoziciyasınıń qalay qurılıw, ondaǵı qatarlardıń jaylasıw logıkası, mazmunnıń jetkerilip beriliwi tikkeley olardıń shólkemlesiw usılınan ǵárezli. Bul usıl kompoziciyalıq usıl dep ataladı» [5:37]. Hár qanday shayır kompoziciyalıq usıllardan qollanǵanda ǵana kórkemlikke iye, eń jaqsı shıǵarmaların dórete aladı.

Lirikalıq kompoziciyanıń sırtqı kórinisin belgileytuǵın birliklerine kórkem sózdiń úlken-kishi bólekleri: yarım qatar, qatar, báyit hám bántler tiykarında júzege shıǵatuǵın ritm, sońınan poeziyadaǵı kompoziciyalıq usıllar kiredi. Mısalı, anafora hám paralelizimler sıyaqlı kompoziciyalıq birliklerdi shártli kompoziciyalıq topardıń bárinde kóriw múmkin. Degen menen, olardıń funkciyaları hár qıylı.

Lirikalıq qosıqtıń ózine tán kórkemlik baǵıshlaytuǵın kompoziciyalıq usılları bar. Solardan biri anaforalıq kompoziciya. Bunda bir qıylı esitiletuǵın dawıs, sóz hám sóz dizbekleriniń, tiykarınan, qatarlar basında, ayırım waqıtlarda tolıq qatar túrinde tákirarlanıp keliwine tiykarlanıladı. S.Ibragimovtıń «Orfey hám Evridika» qosıǵında da anaforalıq kompoziciya kózge taslanadı. Mısalı:

Jaqtıǵa shıqqansha júzin kórmeysen,
Jaqtıǵa shıqqansha qol tiydirmeysen –
Jerdiń astında ol meniń erkimde,
Qol qata almaysan meniń mülkime [7:92].

«**Jaqtıǵa shıqqansha**» sózleri qosıq intonaciyasın kúsheytiw menen birge ırǵaq ózgesheligin támiyinlep tur.

Shayırdıń úshlikleri de anaforalıq kompoziciya usılında jazılǵan. Mısalı:

Eleslerde qalǵan on altı jasında –
Basqa edi úmit sarayı
Basqa edi dáhshet dumanı [6:104].

Tórtliklerinde shayırdıń baxıt, ómir, shadlıq, quwanış, sabır, taqat, shıdam, tózim haqqındaǵı filosofiyalıq oy-pikirleri tujırımı etip berilgenin kóremiz:

Kesh kelgen baxıt,
Kesh kelgen quwanış,
Kesh kelgen shıdam,
Kesh kelgen qánáát [7:241].

Qosıq qatarlarında insannıń qánáátshilligi, ómirindegi baxıt, quwanışlı máwritlerin kútiwdegi shıdamlılıǵı haqqındaǵı pikirlerdi beriwde shayır anaforadan sheberlik

penen paydalanğan. Adamzattıń ómirine keshigip kelgen baxıt hám quwanışlı demlerin kórkem sóz uyqasları arqalı jetkerip bergen. Ayırım qosıqlarda anaforalıq qatarlar yaqı báyıt qosıqtı teń eki kompoziciyalıq bólekke bóledi. Mısalı:

Dáryanıń boyında Táńirimnen

sonday bir qúdiret soradıń jolında
buzılğan kópirdi dúzetiw ushın.

Dáryanıń boyında Táńirimnen

tawda jedel jáne ğayrat soradıń –
joldas bolıw ushın arǵı jaǵaǵa [7:67].

Keltirilgen úshliklerde tábiyat hám insannıń kúsh-qúdireti salıstırmalı súwretlengen. İnsan óz ómiri jolında Táńirden kúsh-quwat sorap, sol kúsh hám isenim arqalı ómir ótkellerindegi «buzılğan kópirdi», yaǵnıy, qıyınshılıqlar, tosqınlıqlardı jeńip shıǵatuǵınlıǵı, bul jolda, maqsetke erisiwinde jalǵız qalmastan, birgelikte isenimli joldasları menen tez erise alatuǵınlıǵın aytadı. Shayırdıń «Tún jarında» dep baslanatuǵın qosıǵında:

Tún jarında

saray bosap qaladı,
taxttan túsip qara jerdi bas endi,
bendeniń kewliniń rawshan tagı,
bir zaman ózine bol uǵras, endi.

Tún jarında,

sháhár bosap qaladı,
dárwishana aynal patshalıǵındı,
zalım bolsań eldiń ahı-pıǵanı,
morılardan dútlar bolıp shıǵadı [6:302].

- dep, tún mezgili, bul jalǵızlıqtıń simvolı sıpatında berilse, saraydıń bos qalıwı, adamnıń sırtqı qollap-quwatlawdan ayırılğan halatı, yaǵnıy, biylik penen baxıt máńgi emesligi, ómirdiń ótkinshi ekenligin, insannıń ruwxıy pákligi, hadallıǵı birinshi orında turatuǵınlıǵı sawlelengen. Sonday-aq, xalıqtıń ahıw-nalasın tińlamaytuǵın, zulım patshalardıń háreketi singa alınatuǵınlıǵı, ádalatsızlıq hesh qashan jazasız qalmaytuǵınlıǵı ashıp berilgen. Qosıqtaǵı juwmaq, adamlardı takábbir bolmawǵa, ádil bolıwǵa hám óz júregin taza uslawǵa shaqıradı.

Juwmaq. Juwmaqlap aytqanda, S.Ibragimov lirikasında kompoziciyalıq usıllar qosıqtıń mazmun hám formasın qalıplestiriwde oǵada úlken áhmiyetke iye. Kompoziciyalıq usıllardıń har qıylı túrlerin qollanıw arqalı shayır lirikalıq shıǵarma jaratıwdaǵı poetikalıq sheberligin júzege shıǵara alǵan. Nátiyjede, shayır lirikasında qollanılğan kompoziciyalıq usıllar onıń takırarlanbas, jeke stillik izlenislerinen derek beredi.

Ádebiyatlar

1. Адабиёт назарияси. Икки томлик. I том. – Тошкент: «Фан», 1978.
2. Жирмунский В.М. Композиция лирических стихотворений. – Петербург: «ОПОЯЗ», 1921.
3. Қуроноу Д. Лирик асар композицияси. // Ўзбек тили ва адабиёти, №2, 2018. 14-б.
4. Носиров Р. Ўзбек халқ кўшиқлари композицияси. – Тошкент: «Фан», 2006.
5. Тлеуниязова Г. Ҳазирги қарақалпақ лирикасында композициялық изленислер (1990-2010-жыллар): Филол. илим.б-ша филос. док. (PhD) дис. – Нөкис, 2021.
6. Ибрагимов С. Таңламалы қосықлар. I том. – Нөкис: «Билим», 2018.
7. Ибрагимов С. Шығармалар жыйнағы. II том. – Нөкис: «Jeti iqlım», 2025.